AUT, XLI, 2003, p. 29-42

ETIMOLOGIA LUI *CĂLĂTOR*

de
Elena BURDUŞA

1. Numele de agent în *-tor* în limba română

Vorbitorul comun sesizează cu uşurinţă caracterul îndeobşte motivat al cuvintelor terminate în limba română cu sufixul *-tor*. Chiar dacă ignoră denumirea specializată de *nomen agentis*, orice nespecialist poate sesiza relaţia instituită între tema verbală şi sufix, indicând corect acest raport prin perifrază. Bunăoară, *muncitor* este explicitat prin „care munceşte", *încântător* prin „care încântă" etc. Sufixul *-tor* reprezintă unul dintre elementele derivative cu precădere productive în limba română. Fertilitatea lui se datorează nu numai faptului că, teoretic, orice verb suportă ataşarea lui *-tor* la temă[1], chiar dacă e vorba de creaţii efemere, derivatul astfel construit desemnând, în principal, făptuitorul acţiunii exprimate de verb, ci şi datorită implantării lui solide în morfologie, sub formă de substantiv, de adjectiv şi, de aici, şi de adverb. În *Noms d'agent et adjectif en roumain*, Al. Graur analizează în cadrul subcapitolului *Mots d'origine latine* proveniența sufixului *-tor*, valorile sufixului, productivitatea şi încadrarea sa morfologică în limba română, aspecte ce vor fi abordate cu necesitate şi pe parcursul acestei investigaţii cu privire la etimologia lui c*ălător*. Pentru început este suficient să remarcăm faptul că, dincolo de toate diferenţierile şi nuanţările, definitorie pentru formarea derivatelor cu *-tor* rămâne ataşarea la o temă verbală, aşa cum o pot dovedi majoritatea cuvintelor alcătuite cu sufixul amintit pe care le oferă DI, fie că e vorba despre cuvinte moştenite, formate pe teren românesc sau împrumuturi prin diferite filiere.

2. Problematica motivării interne a numelui de agent *călător*

În privința lui *călător*, comparativ cu celelalte formaţii în *-tor*, situaţia se prezintă diferit, căci verbul a cărui acţiune desemnează străbaterea căii

[1] În privința limbii latine, I. Fischer afirmă: „În principiu orice verb poate da naştere unui nume în *-tor*." – TILR I, EA, p. 78. Acelaşi lucru susține Al. Graur despre sufixul în cauză atunci când vorbeşte despre funcţia lui în limba română: „On peut former des noms d'agent en -tor de n'importe quel verbe." – Graur 1929, p. 113. Nu intră în discuţia de faţă moştenitele sau neologismele terminate în *-tor*.

BDD-A6330 © 2003 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 20:14:30 UTC)

se formează de la derivatul în *-tor*, şi nu invers, cum ar fi fost firesc. Astfel, dacă denominativul *a călători* este perfect analizabil de la numele *călător* şi sufixul verbal *-i*, specific încadrării în conjugarea a patra, în schimb, baza de derivare a numelui este semianalizabilă, căci înlăturând sufixul de *nomen agentis* al substantivului *călător*, rămâne ca prim element al derivării segmentul *călă-*, pe care nu îl putem raporta la nici un verb existent în limba română. O altă segmentare posibilă *căl-* + *-ător* nu e de natură să clarifice proveniența segmentului de bază *căl-*[2]. Nedumerirea vorbitorului provine din imposibilitatea raportării bazei de derivare *căl*(*ă*)- la un verb, aşa cum este obişnuit prin analogia cu majoritatea formațiilor în *-tor*. Totuşi, cuvântul nu este total nemotivat, fiind absolut clară oricărui vorbitor al limbii române legătura dintre derivat şi substantivul de origine latină *cale*.

3. Etimologii propuse pentru *călător*

Absența unui etimon corespondent în limba latină elimină posibilitatea încadrării derivatului în stratul moştenit. Două sunt, în timp, pozițiile lingviştilor români pentru soluționarea dilematicului *călător*, considerat unanim o formație pe teren românesc. Cele două poziții se deosebesc prin abordarea cuvântului în discuție, fie de pe poziția legii formării derivatelor cu *-tor* în latină sau română, fie de pe cea a acceptării excepțiilor de la această lege. Astfel, Al. Graur, în studiul mai sus menționat, indică un etimon **callo* ca bază de derivare verbală, considerându-l pe *călător* un deverbativ, ca celelalte formații româneşti în *-tor*. În schimb, poziția dicționarelor este unanimă în susținerea originii denominative a lui *călător*. Astfel CDDE, structurat ca dicționar etimologic, include pe *călător* la articolul *cale* ca derivat al acestuia (p. 36); în DA se afirmă: „derivat vechiu (căci există şi la Aromâni) din *cale*" (p. 34); etimologia „*cale* + suf. *-ător*" o întâlnim pentru cuvântul în cauză în DEX la pagina 129; şi recent apărutul MDA I (*Micul dicționar academic* I) confirmă această poziție: „E: *cale* + *-ăto*r" (p. 415). Am fi rămas cu convingerea că poziția exprimată într-un studiu de tinerețe al lui Al. Graur a fost abandonată definitiv în favoarea susținerii, ulterioare şi unanime, a formării denominative a lui *călător*, dacă n-am fi întâlnit vechea ipoteză, reluată cu alte argumente, într-o lucrare mai apropiată de zilele noastre, anume Coteanu – Sala, *Etimologia şi limba română. Principii – probleme*, 1978, *passim*.

[2] Prezența lui *-ă-* nu este lămuritoare, putând fi explicată teoretic diferit, fie prin evoluția fonetică a diverse vocale tematice nominale sau verbale, fie prin prezență analogică, nejustificată etimologic, rezultată din izolarea lărgită, prin falsă analiză, a sufixului, din alte derivate.

BDD-A6330 © 2003 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 20:14:30 UTC)

Prin urmare, având în vedere, pe de o parte, această revenire asupra problemei, pe de altă parte, faptul că spațiul lexicografic nu permite tratarea detaliată şi argumentată a etimologiilor propuse, precum şi interesul special personal suscitat de acest subiect, în cele ce urmează vom încerca să examinăm mai îndeaproape pozițiile amintite referitoare la etimologia lui *călător*. Astfel, presupunând, conform regulii cuvintelor în *-tor*, o temă verbală pentru formarea lui *călător*, se cuvine să ne întrebăm care vor fi fost formele de bază ale acestui verb. Al. Graur indică un etimon **callo*, a cărui formă de indicativ prezent pers. I singular, în absența infinitivului, lasă loc la dubla interpretare **callo*, *callāre* (conj. I) sau **callo*, *callĕre* (conj. a III-a). La întrebarea care din cele două conjugări să fi fost mai aproape de tendințele de derivare ale limbii latine ale unui substantiv de declinarea a III-a, precum *callis*, *-is*, răspunsul îl putem da alături de autorii ILR I, p. 91, care arată că „cea mai largă categorie a verbelor derivate este cea a denominativelor" şi că, prin derivare, se urmăreşte şi se obține regularizarea sistemului verbal prin încadrarea la conjugările I şi a IV-a, conjugarea I fiind însă cea mai cuprinzătoare. Denominativele în *-are* se pot forma de la orice temă nominală: *planta – plantare, donum – donare, somnium – somniare, laus – laudare, testis – testari, levis – levare*. Prin urmare, derivarea *callis – callare*, susținută indirect de formații analoge precum *testis -testari*[3] este în spiritul derivării latineşti şi româneşti, de vreme ce, „ca şi în latineşte, în limbile romanice, *-are* e sufixul cel mai popular. Pe de o parte, se moştenesc multe cuvinte latineşti, pe de alta se creează multe cuvinte noi prin analogie cu modelele moştenite" – ILR I, p. 93. Concluzionăm, aşadar, că etimonul cel mai probabil la care s-a referit Al. Graur avea formele de bază **callo*, *callare*.

Dacă punem însă problema terenului de formare, latin sau român, a acestui verb denominativ, luând în discuție evoluția semantică a cuvântului de bază dinspre latină în română, observăm că substantivul *callis* devine pe teren românesc, datorită dispariției lui *via*, şi prin lărgirea semnificației primare pe care o avea în latină, termenul central în câmpul semantic al „căii de comunicație", până la introducerea în limba română a elementului slav de sorginte grecească „drum". Prin urmare, este de presupus că importanța deosebită pe care termenul o capătă în latina dunăreană să fi determinat apariția unui *callo*, *callare*, ca verb al „parcurgerii căii". O asemenea precizare lărgeşte implicit baza deducțiilor referitoare la încadrarea lui *callo*, căci, dacă în limba latină şi limbile romanice sufixul verbal *-ire* e mult mai puțin productiv, româna face excepție, deoarece,

[3] E vorba de substantive aparținând aceleiaşi declinări, a III-a parisilabică, de la care se formează verbe de conjugarea I.

BDD-A6330 © 2003 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 20:14:30 UTC)

potrivit unui studiu al Mariei Iliescu, denominativele în *-ire* sunt aproape la fel de multe ca cele în *-are*.[4] Prima deducție, nefavorabilă, pe baza presupunerii unui posibil verb **callo*, este de natură fonetică. Mergând pe firul celor două ipoteze ale încadrării lui *callo* în sistemul conjugărilor, constatăm că evoluția fonetică, în ambele cazuri, conduce către formele **călare* sau **călire*, confundabile cu lexeme cu un alt sens în limba română. Admițând că vreuna dintre aceste forme va fi apărut şi rezistat concurenței omonimice[5], intervin alte nelămuriri referitoare la cariera meteorică a verbului pe firmamentul limbii române. În esență, tocmai durata existenței acestui verb este enigmatică. Ea trebuie să fi fost suficient de îndelungată încât să permită apariția unor derivați. Dacă acest lucru s-a întâmplat totuşi în realitate, este neverosimilă productivitatea acestui verb redusă la un unic derivat, când omologul său latin tardiv *viare*, deşi cu o existență efemeră în limba clasică, a viețuit în limba latină populară şi, de aici, în majoritatea limbilor romanice, tocmai prin derivații săi cu prefixe. Prin urmare, admițând ipoteza existenței unui verb **callo*, trebuie să admitem de asemenea, că el a apărut în limba română doar pentru a-l motiva pe *călător*, pentru a dispărea apoi fără urmă!

Problema existenței unui verb format de la *cale* trebuie abordată însă şi din punctul de vedere al oportunității sale în vocabular. În mod cert latina nu prezintă un asemenea verb. Prin urmare verbul derivat de la *cale*, indiferent ce formă fonetică va fi avut, va fi apărut pe teren românesc, corespunzând necesității acoperirii unui spațiu noțional vid, fapt verosimil în contextul importanței deosebite pe care o câştigă *callis* pe teritoriul dacic, cum vom vedea mai jos. Ceea ce rămâne inexplicabil în cazul acestei ipoteze, pe lângă neproductivitatea cvasitotală a verbului, cu unica excepție a lui *călător*, este tocmai prea grabnica sa dispariție, dat fiind că tocmai am admis că apariția unui cuvânt este generată de o necesitate noțională care se concretizează la nivel lexical.

4. **Callo* şi verbele deplasării moştenite din latină*

Importanța noțională reprezentată de presupusul verb derivat din *cale* se relevă dacă trecem în revistă principalele verbe ale deplasării spațiale din latină şi examinăm moştenirea lor în limba română. În acest caz distingem următoarele categorii semantice: categoria cea mai apropiată de problema studiată în acest capitol o reprezintă verbele deplasării spațiale în legătură etimologică cu nume ale căilor de comunicație. Latina dispunea de două astfel de verbe, vechi, uzuale, cu familii lexicale bogate: *veho*, *-ere*:

[4] M. Iliescu, *Recueil d'études romanes*, 1959, Bucureşti, p. 87 –103, apud TILR I, EA, p. 93.
[5] Despre problemele omonimiei în limbă vezi Florina-Maria Băcilă, *Omonimia între sincronie şi diacronie*, în AUT, XXXIX, 2001, p. 117-134.

BDD-A6330 © 2003 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 20:14:30 UTC)

„a căra, a transporta", înrudit cu *via* (arh. *veha*), şi *eo*, *ire*: „a merge", care îl motivează pe *iter*. Relaţia primei perechi etimologie *veho* - *via* se ocultează în timp. Nici *veho*, nici *viare* nu se vor moşteni însă în română, fiind legate de situaţia lui *via* pe teritoriul dacic. Verbul *eo*, *ire* a cărui legătură cu *iter*, *itineris* a rămas limpede în decursul latinităţii[6], nu s-a bucurat de o soartă mai bună, el fiind pierdut pe întregul teren romanic, cel mai probabil datorită debilităţii corpului său fonetic şi concurenţei cu sinonime mai lungi şi mai expresive[7]. De accentuat însă faptul că atât *via* cât şi *iter* sunt deverbative, provenind din verbele *veho*, respectiv *eo*, şi nu invers! Celelalte nume ale căii de comunicaţie din limba latină, cu sens semantic restrâns şi specializat, precum *semita, callis*, *trames* etc., nu provin din şi nici nu au generat verbe care să semnifice utilizarea căii de comunicaţie respective. Prin urmare, în limba română nu avem un verb moştenit din latină care să semnifice deplasarea spaţială utilizând o cale de comunicaţie. În privinţa uzualului românesc *a merge*, care, de regulă, indică implicit folosirea unei căi de comunicaţie, etimologia sa este departe de a învedera raportul acţiunii cu noţiunea de cale de acces, fiind cunoscute eforturile lingviştilor în vederea racordării semantismului său originar latin cu semnificaţia sa din limba română (lat. *mergo, mergere*: „a (se) (s)cufunda" > rom. *a merge*). Categoria semantică a deplasării spaţiale direcţionate *ab* şi *ad*, mai restrânsă ca grad de generalitate, dar cu un spor semnificativ de precizie, este ilustrată de o serie de moştenite precum *a* (*se*) *duce*, *a pleca* / *a veni*, *a ajunge*. Şi aceste verbe presupun doar implicit, într-o măsură mai mică sau mai mare, utilizarea căii de comunicaţie. Cea de a treia categorie semantică o reprezintă verbele care exprimă deplasarea neorientată în spaţiu, ca lat. *ambulare* şi *perambulare* (în care preverbul *amb*-: „roată, de jur împrejur", sau „de colo-colo" indică lipsa direcţiei, a ţintei), care au dat naştere verbelor româneşti *a umbla* şi *a (se) plimba*, sinonimele *errare*, *peregrinare*, *vagari*, importante în restul Romaniei, nepătrându-se în limba română. Categoria noţiunii deplasării exprimate perifrastic este reprezentată atât în latină, cât şi în română. Pentru exprimarea ideii menţionate, latina apela frecvent la expresii verbale care îl includeau fie pe *iter*, fie pe *via*: *iter ire*, *iter facere*, *viam* / *iter tenere*, *viam ire*, în română expresiile echivalente fiind aproape identice: „a face / a bate cale(a) (-ntoarsă), a ţine calea" etc., ulterior dublate prin apariţia lui *drum*: „a face drum, a bate drum, a ţine drumul". De remarcat că nici în cazul lui *drum* vorbitorii limbii române nu au simţit nevoia derivării unui verb, care să exprime străbaterea, din substantivul respectiv! În schimb, verbul *a călători* a fost dublat de un sinonim parţial *a*

[6] Latinii simţeau că fac *figura etymologica* în expresia *iter ire*.

[7] Despre posibile cauze ale dispariţiilor unor cuvinte latineşti în limbile romanice vezi Reinheimer Rîpeanu 2001, p. 17-18.

BDD-A6330 © 2003 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 20:14:30 UTC)

drumeți, ambele derivate fiind formate prin același procedeu, adică prin formarea verbului de la numele de agent care are ca bază numele ce denumește „calea de comunicație", și nu invers. Faptul că nu întâlnim, nici în latină și nici în română, un verb format direct de la un substantiv care denumește calea de comunicație, probează din nou, indirect, dar convingător, improbabilitatea creării unui **callo*, care să fi exprimat ceea ce atât în latină, cât și în română se exprimă cu ajutorul perifrazelor amintite: *a face* / *a bate* / *a ține cale*(*a*), ca premergătoare semantice ale lui *a călători*. Toate aceste incongruențe semnalate pun sub semnul întrebării existența unui verb derivat din *cale* pe teren românesc.

5. Analogii

Aplicând același principiu al bazei de derivare verbale, nu nominale, pentru *călător* ca și Al. Graur, autorii Coteanu – Sala invocă o situație până la un punct similară, și anume, modul de formare a verbului *a* (se) *căsători*. Referindu-se la câmpul semantic al termenului *casă*, autorii se opresc asupra fenomenului lingvistic denumit „evoluția grupărilor de cuvinte". Apropiindu-se de grupul derivativ din jurul termenului *casa*, sunt identificați o seamă de termeni anteriori secolului al V-lea, precum *casanicus*, *casaria*, *casella* și *casellula*, la care s-au atașat ulterior *casalia*, *casalis*, adjectivul spaniol *casadero, -a*: „de însurat, de măritat", și corespondentul său portughez, *casadeiro, -a*; *casadorio, -a*, *casadouro, -a*, cu sens identic. După toate aparențele, susțin autorii menționați, termenul spaniol, cel portughez și vechiul românesc *căsătoriu*: „care are casă, (om) așezat, însurat", ieșit de mult din uz, dar atestat, și glosat de Tiktin în TDRG, ar avea o bază comună de derivare, cum e și firesc, un verb, către care trimit sp. și ptg. *casar*(*se*) și v. fr. *chaser*. În limba română comună verbul va fi avut forma **căs, -are*. Existența unui **casare* latinesc este presupusă și de Tiktin ca bază verbală de derivare pentru **casatorius*, din care ar fi putut evolua v. rom. *căsătoriu*.

Chiar dacă distincția *căsător* - *căsătoriu* se stinge în limba română[8], vechiul rom. c*ăsător*(*iu*) motivează seria *a căsători*, *căsătorit*, *căsătorie*. Precum se observă mai sus, retrospectiva latinească, dar și cea romanică, propusă de Coteanu – Sala, este de natură să proiecteze noi fascicule de lumină asupra evoluției unor cuvinte pe teren românesc. *Căsător*(*iu*), atestat, dar dispărut ulterior din limba română, completează lanțul derivativ care are la capătul de pornire pe *casă* și la capătul celălalt pe *a* (*se*)

[8] Această tendință se manifestă, potrivit studiului Eugeniei Contraș, *Din istoria adaptării neologismelor în* **-(*a*/*i*)*tor*(*iu*)**, ***-or*(*iu*),** în SMFCLR, VI, EA, 1972, și în cazul formațiilor neologice în *-tor*. În ce privește dilematicul raport *-tor* /*-torius* în limba română, teoria lui Graur din studiul citat ni se pare convingătoare.

BDD-A6330 © 2003 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 20:14:30 UTC)

căsători, *căsătorie*, ultimele două avându-l în componență pe *-tor*. Însă exemplul lui *căsător*(*iu*), care îl presupune pe **căsare*, invocat pentru a susține, în mod analogic, derivarea lui *călător* de la o temă verbală se lovește de anumite diferențe pe care le vom expune mai jos.

6. Cariera romanică a numelor *casa* şi *callis*. *Callis* în limba română

Situația celor două cuvinte comparate, *călător* şi *căsător*(*iu*), se deosebeşte nu numai prin apartenența la alt grup de declinare a etimoanelor *callis*, respectiv, *casa*, ci, mai ales, prin cariera romanică a acestora. Ambele reflectă la nivel lexical istoria concretă a romanizării provinciilor, fenomenul ruralizării populației latinofone în teritoriile cucerite, ambele suportă o extensie semantică, metonimică, *casă* achiziționând în timp sensurile lui *domus*, iar *cale*, pe cele ale lui *via*. Diferența apare la comparația românei cu limbile romanice, întrucât *casa* aproape s-a generalizat ca înlocuitor al lui *domus* în Romania, inclusiv pe teritoriul provinciei Dacia, în timp ce *callis*, moştenit în italiană, portugheză şi spaniolă, îl înlocuieşte pe *via* numai pe teritoriul dacic, unde *via* a dispărut. Datorită evoluției semantice speciale a lui *callis* în limba română, arie romanică laterală, *călător* din limba română nu are corespondente fonetice în limbile romanice, care să ateste în mod indirect etimonul latin comun din care au provenit, aşa cum se întâmplă în cazul romanicelor *casadero*, *casadeiro*, *casadouro* care, alături de *căsător*(*iu*), presupun un etimon comun latin *casator*.

Astfel, despre românescul *călător* putem afirma în mod cert că este format pe teren românesc, nu numai datorită absenței etimonului corespondent latinesc, ci şi pe baza unui considerent semantic, care se cuvine dezvoltat în acest moment. În *Cauzele dispariției lui **via** din limba română*[9] am insistat, aşa cum o indica titlul, asupra carierei lui *via* în latină şi ulterior în latina dunăreană. Întrucât dispariția lui *via* a permis şi/sau cauzat evoluția lui *callis*, am făcut în mod necesar câteva referiri, mai ales către finalul capitolului, la acest substantiv care a dezvoltat pe teren românesc sensurile lui *via*. Revenim asupra carierei lui *callis* pornind din nou de la situația lui din limba latină, atât pentru faptul că el reprezintă un pilon central în terminologia drumului, dar şi deoarece înțelegerea evoluției sale poate facilita indirect explicarea motivării interne a derivatului *călător* care ne interesează. Articolul *Les noms latins du chemin et de la rue* semnat de reputatul filolog francez J. André, 1950, 104, precizează din capul locului că „*la nature des voies de communication est fonction du climat, du relief et du genre de vie, et les termes qui les désignent reflètent*

[9] Capitol al tezei de doctorat.

BDD-A6330 © 2003 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 20:14:30 UTC)

ces conditions particulières. Leur création, leur répartition, leur évolution sémantique révèlent les changements dans les mœurs, les progrès de la civilisation, comme ils peuvent être aussi l'indice d'un état antérieur. L'étude de ce vocabulaire est inséparable de la géographie humaine et de l'histoire".

Termenul latinesc *callis* este strâns legat de viaţa pastorală, fiind definit ca „*la piste suivie par les troupeaux dans leur déplacements saisonniers*" (André, 1950, 106), fapt acceptat şi de I. Fischer, în TILR II. Vechimea termenului în limba latină este pusă pe seama fenomenului transhumanţei, cu siguranţă anterior perioadei istorice, de vreme ce răspundea unor necesităţi climatice imuabile. Acest fapt ar putea susţine originea prelatină a termenului, întrucât după instalarea lor în Latium, continuând tradiţia autohtonă, latinii au fost un popor de păstori. În ce priveşte evoluţia romanică a termenului, lingvistul amintit remarcă: *Callis n'a donné de formes romanes que là où florissait la vie pastorale: ital. calle „chemin", callaia „trouée", esp. calle „rue", roum. cale „chemin, voie, route"*. „Succesul" lui *callis* în Dacia este explicat prin „la persistence du nomadisme entre les plaines du Danube et les Alpes de Transyilvanie" (André, 1950, p. 108). Relaţia dintre păstorit şi nomadism o sesiza şi Puşcariu. Prin apelul la frazeologia bogată a unor termeni ca *lapte*, *cheag*, *brânză*, *a paşte* etc., lingvistul român proba că, dintre toate ocupaţiile, „reflexul cel mai puternic l-a avut în limba română păstoritul" (Puşcariu, 1976, 364). Tot el sesiza strânsa legătură a păstoritului cu „migraţiunile românilor" (Puşcariu, 1976, 365). Informaţiile celor doi lingvişti de renume, Puşcariu şi André, concordă şi uneori se completează reciproc. Astfel, Puşcariu susţine că, deorece în regiunea dacică emigrările şi mişcările de populaţie erau la ordinea zilei, „romanii au fost prinşi în angrenajul acesta, devenind înşişi, atunci când împrejurările o cerură, păstori nomadizanţi." (Puşcariu, 1976, 365). Caracterul oarecum forţat al acestei adaptări a romanilor la condiţiile vieţii autohtone aproape se anulează însă, dacă acceptăm ipoteza că cei care au introdus termenul *callis* în vocabularul latino-dunărean au fost colonizatorii italici, aşa cum afirmă André. Aceşti coloni italici nu erau străini de fenomenul transhumanţei, amploarea şi importanţa fenomenului în Italia fiind dovedită de prevederi legislative care reglau din vechime circulaţia turmelor, aşa cum reiese din trimiterea pe care André o face la un fragment din Titus-Livius, redat aici în traducere: „În acest an în Apulia a avut loc o mare mişcare a sclavilor. Provincia Tarentum îl avea ca pretor pe L. Postumius. Acesta a efectuat interogatorii aspre în legătură cu revolta păstorilor care puseseră stăpânire pe drumurile şi păşunile publice cotropite prin silnicii. A condamnat cam la şapte mii de oameni. Mulţi au fugit din această cauză, iar mulţi au fost executaţi". Aceeaşi problematică transpare

BDD-A6330 © 2003 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 20:14:30 UTC)

şi în Lucania dintr-o inscripţie datând din 132 a. Chr. (CIL X, 6950; ILS 23). Pusă de consulul P. Popilius Laenas, inscripţia consfinţeşte faptele de seamă ale acestuia. Alături de construirea drumului de la Regium la Capua, de edificarea unui for şi de pedepsirea unor sclavi fugiţi, consulul consideră ca demn de menţionat întru posteritate acest fapt: *primus fecei ut de agro poplico aratoribus cederent paastores*: „eu, cel dintâi, am făcut ca păstorii să părăsească ogorul public în favoarea agricultorilor".

Bogata frazeologie a lui *cale* ilustrată în DA serveşte, în opinia lui Puşcariu, la „arătarea raportului strâns ce există între limba şi trecutul unui popor; bogăţia cea mare în termini care arată mişcarea de la un loc la altul, evoluţia semantică a cuvintelor care însemnează un drum în frazeologia variată a lui *cale*, corespund uneia din cele mai interesante faze din trecutul nostru: epoca migraţiunilor pe plaiurile Carpaţilor şi ale continuatorilor acestor munţi în Peninsula Balcanică" (Puşcariu, 1976, 319). Din cele de mai sus reiese că, atât André cât şi Puşcariu, au învederat legătura lui *callis* cu transhumanţa şi cu migraţiile păstorilor în Italia, respectiv în teritoriul balcanic, cariera lui *callis* în latina dunăreană datorându-se similitudinii ocupaţiilor în cele două teritorii, italic şi dacic. Astfel, sensul fundamental al lui *callis* este, atât în latină cât şi în latina dunăreană, de „drum făcut şi folosit de turme", fapt care se explică prin similitudinea ocupaţiilor din cele două teritorii, fapt concordant cu explicaţia antică: *Callis est iter pecudum.* „Callis este drumul turmelor." – (Isid. *Orig*., XV, 16, 10). Diferenţierile apar la glosarea termenilor *callis* şi *cale*, căci pentru André, *callis* nu este nicidecum îngusta potecă de munte reprezentată de *cale* la Puşcariu: „Le sens exact est déterminé par les conditions mêmes du déplacement des animaux entre les pâturages d'été et d'hiver. Rien de semblable à l'étroite sente qu' est la *semita*, malgrè les affirmation de Servius, *Ad. Aen*. IV, 405, *callis est semita tenuior, callo pecorum praedurata*, et de Donat., Ad. Aen. IX 383, *Calles quid sint ipse poeta exposuit; viae quippe sunt perangustae inter dumos quae vix admittant transiturum*". După părerea lui André, *calles* sunt „de larges pistes, formées de traces juxtaposées par le piétinement des animaux, permettant l'écoulement rapide de troupeaux importants. Les *drailles* [conform autorului, termen regional pentru calea turmelor în Provence - n. n., E.B.], ont de dix à vingt mètres; en Apulie, les *tratturi* secondaire se réunissent en un *tratturo grande* de quatre-vingts à cent mètres de large. La surveillance du bétail exige, en effet, de telles dimensions" – André, 1950, 106. După cum observăm, André nu este de acord cu autorii latini care indicau pentru *callis* sensul de potecă, acceptat de Puşcariu: „Cuvântul *via* a fost înlocuit la noi prin *callis*, care în latineşte însemna o „potecă prin munţi sau păduri" (cf. „ut Apuli solent facere, qui *per calles* in montes Sabinos pecus ducunt", la VARRO)" – Puşcariu, 1976, 317. Aparenta inadvertenţă se

BDD-A6330 © 2003 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 20:14:30 UTC)

poate rezolva astfel: ţinând seama de semul dominant „drum pentru turme", pe de o parte, şi de realitatea transhumanţei, pe de alta, nu este greu să admitem că lărgimea acestui drum este variabilă funcţie de caracteristicile terenului, mai mult sau mai puţin accidentat. Păstorii vor fi căutat acele rute cu accesibilitate naturală mai mare, dar alegerea şi formarea unei rute putea fi determinată şi de efectivele turmelor. Porţiuni din traseul parcurs vor fi avut în mod obligatoriu un grad mai redus de accesibilitate datorită terenului accidentat de neevitat, ca atare drumul va fi fost mai îngust, şi mai anevoios, pe când plaiurile vor fi permis formarea de vaduri largi de trecere. În plus, pe teren dacic nu credem ca drumul turmelor să fi atins vreodată lărgimea din Provence sau din Apulia. Situaţia specifică a teritoriului dacic după retragerea romană a creat diferenţe în ce priveşte amploarea turmelor de animale, care se reflectă în lărgimea drumului format. Căci în teritoriul italic, cum am văzut, transhumanţa era un fenomen reglementat de stat. O instituţie specială, *provincia callium*, încerca să soluţioneze litigiile dintre cultivatori şi păstori, stabilind lărgimea pentru *calles*, încasând taxe, sancţionând contravenienţi, aşa cum dovedeşte excerptul de mai sus din Titus Livius, în care se afirmă că magistratul Postumius pedepsise într-un an şapte mii (!) de păstori care nu respectaseră prevederile legale. Pe teritoriul dacic, după retragerea administraţiei, populaţia retrasă în munţi, se va fi ocupat neîndoios cu păstoritul, însă acele *calles* formate de turme nu vor intra sub incidenţa unor reglementări oficiale. Ameninţarea reprezentată de popoarele migratoare putea influenţa indirect lărgimea lui *callis*, căci păstorii vor fi preferat locuri mai greu accesibile ca măsură de siguranţă. Astfel că, spre deosebire de sensul din latină al lui *callis*, care poate îngloba şi sensul de „potecă îngustă", dar şi de pistă largă, sensul restrâns atribuit de Puşcariu limbii latine pare să fi fost mai degrabă o rezultantă a adaptării lui *callis* la situaţia specifică a transhumanţei la noi. Pentru această ipoteză pledează şi restricţia semantică a altui cuvânt din aceeaşi sferă semantică, despre care aminteşte tot lingvistul român: „Chiar şi drumurile de care, *carrariae*, se prefăcură cu timpul în *cărările* noastre înguste, pentru care avem o sinonimică bogată" (Puşcariu, 1976, 317).

Accepţia lui *callis* în latina dunăreană a păstrat aşadar semul dominant „drum pentru turme", iar din semul variabil secundar „larg / îngust" prezent în formula semică a etimonului clasic, latina dunăreană reţinând semul „îngust". Restrângerea semantică prin excluderea unuia din cele două seme polare dezvoltate în timp ale unui cuvânt reprezintă un fenomen obişnuit pe terenul latinei (cf. *fama*, *tempestas*, *casus*), în trecerea de la latină spre română restrângerea fiind determinată extralingvistic.

J. André menţiona că formele romane ale lat. *callis* au depins de existenţa păstoritului în provinciile respective, indicând corespondente în

BDD-A6330 © 2003 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 20:14:30 UTC)

română, spaniolă şi italiană. Conform *Micului dicţionar etimologic romanic* din Reinheimer-Rîpeanu, 2001, *passim*, numele *callis* apare şi în portugheză, iar în română şi spaniolă termenul aparţine vocabularului reprezentativ. Totuşi, în nici una din limbile menţionate nu apare nici verbul derivat din *cale* şi nici, cu excepţia românei, numele de agent corespunzător. Această situaţie *de facto* îndreptăţeşte presupunerea că apariţia lui *călător* este în strânsă legătură cu importanţa deosebită a lui *callis* în limba română, spre deosebire de restul Romaniei. Ceea ce diferenţiază pe *cale* românesc de omologele sale romanice este dezvoltarea semnificaţiei iniţiale a cuvântului. Această dezvoltare a fost posibilă datorită situaţiei speciale a provinciei dacice reflectate în lexic prin dispariţia lui *via*: „Se pare că şoselele care legau oraşele mari, întreţinute cu atâta grijă pe vremea dominaţiunii romane, nu mai jucau mai târziu un rol în viaţa strămoşilor noştri, deoarece cuvântul latinesc pentru ele, *via*, a dispărut din limba română. [...] Cuvântul *via* a fost înlocuit la noi prin *callis* […] – Puşcariu, 1976, 317. Precizarea semnificaţiei iniţiale a lui *callis* pe teritoriul nostru nu este lipsită de importanţă pentru explicarea semnificaţiei iniţiale a lui *călător*. Format pe terenul limbii române, acest derivat trebuie să fi avut la apariţia sa o mai strânsă legătură cu semnificaţia de „drum pentru turme" a lui *cale*, cei care străbăteau consecvent căile fiind în primul rând păstorii. Tocmai legătura între transhumanţă şi migraţiile păstorilor români, învederată de Puşcariu, trebuie să fi asigurat evoluţia semantică a cuvântului către sensul obişnuit de astăzi. Pătrunderea în sârbo-croată a cuvântului *călător*, sub forma *Kjelator*, semnalată de Rosetti, ILR, 445, vine să ne confirme ipoteza că cei dintâi călători, păstorii, care pătrundeau în aria slavofonă venind pe căi cu turmele de departe, şi-au asumat această condiţie, identificându-se cu ea, în faţa populaţiilor aparţinătoare unui alt grup lingvistic. Cum am amintit, Coteanu – Sala presupun un **căs*, *-are* în româna comună întemeindu-se pe corespondentele romanice, sp. şi ptg. *casar(se)* şi a v. fr. *chaser*. Dacă cele trei forme romanice îndreptăţesc presupunerea unui verb **căsare* şi, mai departe chiar, un etimon comun în latina populară, în privinţa unui verb derivat din *callis*, după părerea noastră, absenţa corespondentelor romanice probează inexistenţa unui verb derivat din *callis* moştenit din latină în română. În concluzie, diferenţele apărute între evoluţia romanică a lui *callis* şi *casa* sunt de natură să ne facă să privim cu rezervă atât soluţia **callo*, indicată de Graur, cât şi soluţia **căla-* propusă de Coteanu – Sala, ca bază de derivare pentru *călător*. Ceea ce putem afirma, alături de Al. Graur, este faptul că nerecunoaşterea radicalului reprezintă, de obicei, un indiciu pentru vechimea cuvântului în limba română (cf. *păstor*, *negustor*).

BDD-A6330 © 2003 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 20:14:30 UTC)

7. Alte comparații

Pentru motivarea lui *călător* de la substantivul *cale*, lexicografii au apelat şi la comparația cu aromâna (DA) sau albaneza (DA, CADE). Coteanu – Sala combat ipoteza CADE: „Sunt şi derivate care dau naştere la îndoieli. Astfel, sufixul *-ător*, *-etor*, *-itor* formează nume de agent de la verbe şi numai de la acestea [s.n.], ca *lucrător* de la *a lucra*, *învățător* de la *a învăța*, *vânzător* de la *a vinde*, *trecător* de la *a trece*, *scriitor* de la *a scrie*, *muncitor* de la *a munci* etc. […] Mai delicată este situația lui *călător* [s.n.]. Potrivit cu regula de mai înainte, *-(ă)tor* nu se adaugă la substantive. El nu are deci calitatea să derive un nume de agent de la *cale*, cum se propune în genere când *călător* este analizat din *cale* + *-ător*. I.-A. Candrea a ieşit din încurcătură în CADE făcând referire la un cuvânt analog aromânesc *drumător*, care, ni se sugerează, ar fi din *drum* + *-ător*. Dar arom. *drumător* e dubios, iar dacă ar exista (DDA nu-l cunoaşte!) ar putea să aibă altă istorie decât cea presupusă de Candrea, adică să fie un *ndrumător*, cu *n-* nepronunțat, cum se întâmplă adesea în aromână, iar numele de agent aromânesc să se fi dezvoltat dintr-un verb similar cu rom. *îndruma*. Un *-ndrumător* în aromână ar fi fost „cel care arată drumul, care conduce o caravană, un grup de ciobani etc.”. El ar fi putut suferi ulterior o schimbare de înțeles, care nu are nimic neobişnuit. Aşadar *călător* ar trebui să aibă la bază un verb, cum am văzut în alt loc că trebuie să aibă şi vechiul cuvânt românesc *căsător*; [s.n.]”. Soluția propusă de Candrea, amintită mai sus, de a-l considera pe *călător* ca format de la substantivul *cale* este argumentată prin apelul la modalitatea de formare a unui cuvânt dialectal, în opinia etimologului, un sinonim, anume *drumător*. Comparația pare cu atât mai convingătoare cu cât se apelează la o situație dialectală chiar din acelaşi câmp semantic, relația de sinonimie *cale* - *drum* făcând să pară plauzibilă sinonimia *drumător* - *călător* şi, implicit, similitudinea modalității de formare. Coteanu –Sala zdruncină această ipoteză, susținând că *drumător* ar putea fi o formă epentetică a lui ‘*ndrumător*, în care caz, baza de derivare ar fi verbul *a îndruma*, şi nu substantivul *drum*.

Mult mai la îndemână însă, şi mai grăitoare, credem, este situația derivaților lui *drum* din chiar interiorul limbii române. Într-adevăr, pe teren dacoromânesc, deşi fenomenul alipirii afixelor la teme de origine diferită este frecvent şi firesc, nu întâlnim, în limba literară cel puțin, sufixul de *nomen agentis* de origine latină *-(ă)tor* ataşat la o temă slavă *drum-*. În schimb, observăm că, în ciuda materialului lingvistic de sorginte diferită, anume latină, respectiv slavă, limba română procedează identic în seriile *cale – călător – a călători* şi *drum – drumeț – a drumeți*. Dicționarele

BDD-A6330 © 2003 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 20:14:30 UTC)

confirmă formarea lui *drumeț* şi *drumaş* direct de la substantivul *drum*, adăugând sufixele de *nomen agentis* *-eț*, *-aş*, rezultând derivate glosate ca sinonime ale lui *călător*. Este de notat că, în acest caz, nu s-a propus refacerea unui verb intermediar între substantivul *drum* şi numele de agent menționate!

8. Similitudini „de excepție”

În opinia autorilor CDDE derivatul *călător* este o formațiune identică cu lat. *viator*. Examinând această afirmație, am crede, la primă vedere, că formarea lui *viator* în latină este transparentă şi conformă cu regula: tema verbală *via-* + sufixul de *nomen agentis* *-tor*. În realitate, la o analiză mai atentă, constatăm că şi lat. *viator* pune cam aceleaşi probleme în privința motivării interne, ca şi omologul său, rom. *călător*. Comparând, cu ajutorul uneltelor lexicologice computerizate, intrarea în limbă a termenilor *via*, *viare* şi *viator*, şi caracterul lor uzual, constatăm că: *via* este foarte vechi şi uzual, cu atestări (peste 2500) începând o dată cu primele texte latineşti; *viator* este atestat începând cu Catullus (aprox. 60 a. Chr.), folosit de scriitori clasici însă nu foarte uzual (120 de apariții, în răstimp de cinci secole, de la Catullus la Ausonius); *viare*, atestat discutabil[10] începând cu Quintilian (sf. sec. I post Chr.), neatestat cu forme conjugate, totalizând doar trei forme nominale la Apuleius (aprox. mijl. sec. al II-lea p. Chr.) şi cinci forme nominale la Ammianus (sec. al IV-lea p. Chr.).

Cele expuse ne îndreptățesc să afirmăm că *viator* nu s-a putut forma de la verbul *viare*, şi să ne raliem părerii lui Ernout, exprimată atât în DELL, cât şi în Ernout 1954, conform căreia *viare* apărând ulterior lui *viator*, rezultă că numele de agent s-a format direct de la *via*. După glosarea termenului, DELL, p. 731, afirmă: „sans doute formé directement sur *via* (cf. *olus*, *olitor*), et non dérivé de *viō*, qui est beaucoup plus tardif. De là *viatorius*”.

Subliniez în încheiere ideea că romanitatea limbii române se afirmă nu numai prin regulă, ci şi prin excepție.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

André 1950: André, J., *Le noms latins du chemin et de la rue*, în REL, XXVIII, 1950, p. 104-134.

CDDE: Candrea, I. A., Densusianu, Ov., *Dicționarul etimologic al limbii române. Elemente latine. (A-Putea)*, Bucureşti, 1907-1914.

[10] Atestarea verbului *viare*, formarea lui *viator*, şi prezența lui în latina dunăreană face obiectul altui studiu personal.

BDD-A6330 © 2003 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 20:14:30 UTC)

Contraş 1972: Contraş, Eugenia, *Din istoria adaptării neologismelor în* ***-(a/i)tor(iu)***, ***-or(iu),*** în SMFCLR, VI, EA, 1972.
DELL: Ernout, A., Meillet, A., *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire de mots, 4ème édition,* Paris, Librairie C. Klincksieck, 1959.
Ernout 1954: Ernout, Alfred, *Aspects du vocabulaire latin*, Paris, 1954.
Fischer 1985: Fischer, I., *Latina dunăreană. Introducere în istoria limbii române*, Bucureşti, EŞE, 1985.
Graur 1929: Graur, Al., *Noms d'agent et adjectif en roumain*, Paris, 1929.
TILR I, II: *Istoria limbii române* (tratat), cap. *Vocabular*, Bucureşti, EA, 1969 .
Puşcariu 1976: Puşcariu, Sextil, *Limba română.* I. *Privire generală*, Bucureşti, 1976.
Reinheimer–Râpeanu 2001: Reinheimer-Râpeanu, Sanda, *Lingvistica romanică*, Bucureşti, ALL, 2001.
Rosetti, ILR: Rosetti, Al., *Istoria limbii române*, Ediție definitivă, Bucureşti, EŞE, 1986.
Sala 1999: Sala, Marius, *Du latin au roumain*, trad. Claude Dignoire, Bucureşti, 1999.

AUXILIARE LEXICOLOGICE ŞI LEXICOGRAFICE

Dicţionare: CDDE, DA, DELL (Ernout, A., Meillet, A., *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire de mots, 4ème édition,* Paris, Librairie C. Klincksieck, 1959), DEX, DI, MDA, Guțu, M-L.
Dicţionare şi biblioteci electronice: Lewis & Short, *A Latin Dictionary*, Bibliotheca Teubneriana Latina (BTL), Latin Library, Perseus Collection, IntraText.
SMFCR I - VI

L'ETYMOLOGIE DE *CĂLĂTOR*

(Résumé)

L'article se propose d'analyser deux théories émises a des époques différentes sur l'étymologie du terme *călător*. La première, soutenue par Al. Graur en 1929 et reprise avec des arguments supplémentaires par Coteanu – Sala en 1987, se fonde sur la règle de la formation des noms d'agent en *-tor* par dérivation postverbale, mais elle se heurte à l'inexistence d'un verbe base en roumain. La seconde théorie, soutenue par les dictionnaires (CDDE, CADE, DA, DEX, MDA) avance l'hypothèse d'une base de dérivation nominale (le substantif *cale*), qui suppose une exception de la règle de dérivation des noms d'agent en *-tor*. Dans notre article, nous avons fait l'analyse des arguments contestables de la première théorie.

BDD-A6330 © 2003 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 20:14:30 UTC)